

ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

BULLETÍN SLOVENSKEJ JAZYKOVEJ
SPOLOČNOSTI PRI SAV

ročník 6

číslo 4 1987

Významová zmena z diachronického a typologického hľadiska

1. Vychádzame z dynamického určenia pojmu lexikálneho významu /LV/. Pre osvetľovanie významovej zmeny sú dôležité najmä tieto stránky LV: Kognitívnu základňou LV je obsah slova. Z kognitívnej potencie slova sa v lexikálno-sémantickom systéme daného jazyka isté obsahové prvky zobšeobecneného priemerného odrazu prehodnotili na dištinktívne relevantné sémantické príznaky, ktoré v ustálenom výbere a hierarchii konštituuju LV. - Sémantická stavba slova predstavuje isté kontinuum alebo spektrum s viac-menej širokým významovým rozptýlom. Význam slova sa nám javí ako kontinuum kontextových významov, z ktorých možno na rovine jazyka vyabstrahovať semémy ako "uzlové body" tohto kontinua rozličných kontextových použití. - Popri intenzionálnej zložke LV treba si všímať aj jeho zložku extenzionálnu /rozsah označených denotátov/.

2. Nové pomenovacie potreby sa uspokojujú vo vzájomnej spätosti vonkajších činiteľov /hospodársko-spoločenský a intelektuálny vývin nositeľov jazyka/ s vnútornými činiteľmi /počmienenosť jazykovým systémom/. Pri významových zmenách ide o vznik alebo zánik semémy viažúcej sa na jestvujúcu lexému. Sú to procesuálne zmeny, ktoré sa netýkajú len izolovaných lexikálnych jednotiek, ale aj ich začlenenía do príslušných čiastkových systémov.

2.1. Mechanizmus významovej zmeny sa dá sledovať najmä pri diachronickom prístupe. O novú semému ide vtedy, keď sa táto seméma odlišuje od základovej semémy štruktúrou séman-

tických príznakov. Rozoznávame dva základné druhy významových zmien: modifikácia významu zmenou diferenčných príznakov /A-Ab, Ab-A, Ab-Ac/ a zmena významového jadra vnútornou prestavbou generických a diferenčných príznakov /najčastejším prípadom je metaforická a metonymická sémantická derivácia/.

2.2. Pri typológii LV sa usilujeme vypracovať zásady, ktoré umožňujú porovnávať súčasný, ako aj historický materiál príbuzných i nepríbuzných jazykov. Prizeráme aj na používanie slov v texte. Najprv sme určili základné typy /archetypy/ nominačných významov. Detailnejšie špecifikujeme odvodené významy polysémických slov podľa matrice "typy lexikálnych významov". Ukazuje sa, že pri porovnávacej sémantológii treba najprv spracovať a/ typy významov, b/ typy významových štruktúr, c/ vymedziť miesto intenzionálne vymedzených typov vo fungovaní jazyka. Až potom nasleduje vlastné porovnávanie a analýza ekvivalentných významových štruktúr podľa základných logických vzťahov ekvivalencie.

Doc. PhDr. Vincēt Blanár, DrSc.

/5. X. 1987 - Nitra/

Celokarpatský dialektologický atlas - základné dielo lingvistickej karpatólogie

1. Lingvistická karpatólogia, skúmajúca príčiny, priebeh i dôsledky karpatských jazykových kontaktov, sa v súčasnosti prezentuje ako samostatná jazykovedná disciplína. Najčastejšie sa chápe ako priestorovo charakterizovaný fragment súboru lingvistických disciplín /indoeurópskej a ugrofínskej

areálovej lingvistiky, teórie jazykových kontaktov a i./, ktoré pomáhajú opísať a interpretovať procesy i výsledky vzájomného pôsobenia jazykov v karpatskej zóne a v prílehlých regiónoch. V naznačenom chápaní predstavuje lingvistic-ká karpatólogia /LK/ jazykovedný komponent karpatis-tiky, t.j. rozsiahleho interdisciplinárneho okruhu vied historicko-filologického cyklu, skúmajúceho komplexnú situáciu Karpát.

V súčasnej etape rozvoja LK sú mimoriadne dôležité dialektologické výskumy, a to najmä práce jazykovozemepisného charakteru. Dialektológia, ktorá spracúva jazykové fakty vyplývajúce z existencie jazyka na konkrétnom území a zo susedstva iných príbuzných i geneticky nepríbuzných jazykov, dominuje aj pri výskumoch v oblasti hypotetického karpatského jazykovedného spoločenstva. Metóda jazykového zemepisu pomáha určiť aj vlastný inventár karpatiszmov, oblasti ich výskytu, filiáciu významov.

2. Najvýraznejším projektom lingvistickej karpatólogie je Celokarpatský dialektologický atlas /CKDA/. Jeho koncepcia sa vypracúvala na viacerých konferenciách, usporadúvaných v jednotlivých zúčastnených krajinách. Pri príprave tohto medzinárodného projektu sa zúročili poznatky získané pri koncipovaní Karpatského dialektologického atlasu /vydal ho Ústav slavistiky a balkanistiky AV ZSSR v Moskve r. 1967/. V CKDA sa modernými kartografickými metódami /na vybranej sieti 210 bodov/ predstaví lexikálna i sémantická diferenciácia tzv. karpatiszmov, t.j. /zo synchronného aspektu/ všetkých špecifických javov charakteristických pre jazyky /dia-

lekty/ karpatského areálu.

Slovenská jazykoveda sa už od začiatku angažovala v teoreticko-výskumnej i organizačnej zložke prác. Z územia Slovenska patrí do karpatskej oblasti zhruba 65 % plochy /v absolútnom i percentuálnom podiele karpatskej oblasti na rozlohe štátu prevyšuje Slovensko iba Rumunsko/; slovenské nárečia majú pri výskume lexikálnych a sémantických špecifik jazykov karpatského areálu nezastupiteľné miesto. Výskumy pre CKDA potvrdili aj vplyv karpatskej salašnickej /tradične nazývanej vlašskej/ kolonizácie na slovenskú lexiku. Vo vybranej sieti bodov CKDA reprezentuje Slovensko 24 lokalít /z toho 4 ukrajinské/.

3. Formálna stránka slovenských karpatizmov dovoľuje formulovať tézu, že sú to výrazy prevzaté z iných jazykov karpatskej oblasti, pričom ide o pôvod historický a čiastočne aj genetický. Analýza materiálu získaného pomocou 785 otázok Dotazníka CKDA /Moskva 1981/, dokumentuje dvojkoľajnosť pôsobenia karpatskej salašnickej kolonizácie na jazyk domáceho obyvateľstva, a to jednak materinským jazykom kolonistov /v skupine prichádzajúcich Valachov pravdepodobne jazykom väčšinovým, spravidla susedným/, jednak osobitnou valašskou horskou lexikou, odrážajúcou špecifiku života karpatského ľudu /najčastejšie lexikou rumunského pôvodu/.

Slovenská lingvistická karpatológia sa /aj pri práci na CKDA/ pokúša konfrontovať výsledky základných výskumov dialektológie a etnografie. Karpatizmy, ktoré sú predmetom jej výskumu, tvoria pevnú súčasť slovenskej nárečovej lexiky. Pomenúvajú javy a reálie, ktoré nemožno nahradiť ani

v súčasných formách organizácie salašníctva a chovu oviec, a preto ostávajú v aktívnej slovnej zásobe svojich nositeľov. Sú v značnom stupni terminologizované, a preto ich preberá aj spisovný jazyk. Zistenia LK v tomto zmysle posúvajú stav a stupeň poznania v obidvoch štruktúrnych útvaroch národného jazyka; ich význam pre slovakistiku je zreteľný. V slavistických reláciách sú tieto, z dialektológie vychádzajúce poznatky o lexike národných jazykov nezastupiteľné.

PhDr. Ivor Ripka, CSc.

/13. X. 1987 - Bratislava/

Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí

Pri výskume slovnej zásoby slovenských nárečí sme zistili, že diferenciácia viacerých lexikálnych zvláštností sa zhoduje dosť často s členením hláskoslovných i morfológických javov, t.j., že možno hovoriť aj o izolexiách charakteristických pre stredoslovenské, západoslovenské i východoslovenské nárečia. Ale analýza slovnej zásoby slovenských nárečí poukazuje aj na členenie, ktoré pre hláskoslovie už nie je charakteristické, napr. členenie rozdeľujúce slovenské územie na dve približne rovnaké oblasti, a to a/ na južnozápadoslovenskú a b/ severovýchodoslovenskú.

Vnútri dvoch väčších a troch menších areálov sme zistili aj ďalšie lexikálne členenie. Táto členitosť sa v istých prípadoch zhoduje, ale aj nezohoduje s hláskoslovnou a morfológickou diferenciáciou slovenských nárečí. Vnútornú členitosť väčších nárečových oblastí na menšie skupiny podmienili viaceré hospodársko-spoločenské činitele v hraniciach nového

štátneho útvaru, ktorý sa utvoril po páde Veľkej Moravy.

Na diferenciáciu nárečí pôsobil aj geomorfologický činiteľ, t.j. členitosť slovenského územia na doliny obkolesené vrchmi a horstvami. Geomorfologická členitosť Slovenska podmienovala aj spoločenský život slovenského etnika žijúceho v dolinách ohraničených rozmanitými prírodnými útvarmi a pohoriami. S týmto geomorfologickým členením veľmi úzko súviselo aj zriaďovanie administratívnych celkov, ako boli niekedy stolice, resp. župy. Preto ani nemožno vždy jednoznačne určiť, či na utváranie nárečového stavu mali vplyv geomorfologické podmienky alebo feudálne administratívno-právne zriadenie.

Na lexikálnu členitosť slovenských nárečí mali vplyv aj kontakty slovenského etnika s kultúrou susedných národov. Do slovenských nárečí sa prevzali slová rozmanitej proveniencie. Slová cudzieho pôvodu tvorili organickú časť slovného zásoby už v praslovančine a prenikali do jazyka našich predkov aj po ich príchode do Dunajskej kotliny. Z predveľkomoravského a veľkomoravského obdobia sú preukazné najmä slová latinskej proveniencie, ktoré zväčša súviseli s prijatím kresťanstva a západnej kultúry.

Pre slová cudzieho pôvodu, ktoré prenikli do jazyka predkov terajších Slovákov v najstaršom období, t.j. už v čase medzi 8. - 11. stor., je príznačné, že sa z lexikálneho aspektu zväčša nediferencujú a že vo viacerých prípadoch je aj ich hlásková a morfológická členitosť iba minimálna /napr. slová apoštol, kríž, škola, ruža/. Ani staré prevzatia prostredníctvom nemčiny sa na území Slovenska lexikálne

nečlenia /napr. slová biskup, košela, kláštor/.

V slovenských nárečiach sa vyskytujú aj viaceré hungarizmy. Niektoré z nich prenikli na naše územie už pred 12. stor., ale väčšina z nich je novšieho pôvodu a je rozšírená na menších oblastiach Slovenska.

Slova cudzej proveniencie sa udomácnili na väčšej i menšej oblasti slovenského územia, a utvárajú tak na ňom areály, ktoré možno ohraničiť pomocou izolex. Z nich sú pozoruhodné najmä slová rozšírené na území troch základných nárečových oblastí, t.j. slová charakteristické pre západné, stredné a východné Slovensko /napr. zsl. kmín, strsl. rascá; strsl. belčov zsl. a vsl. kolíska/. Geografické rozšírenie slov tohto typu svedčí o starobylosti prevzatia do slovenských nárečí.

PhDr. Anton Habovštiak, CSc.

/14. X. 1987 - Nitra/

Syntetická fonologická teória a morfonológia

1. Na pozadí diferencovanej "hladiny" vzťahu a vzájomného preskupenia jednotlivého a všeobecného v smere od jednotlivého k všeobecnému vo fonickom systéme vymedzujeme podľa našej tzv. syntetickej fonologickej teórie /najnovšie Sabol, J.: Syntetická fonologická teória, 1987, pripravené do tlače/ tri základné jednotky, či "úrovne" uvedeného dialektického vzťahu realizované v zvukových jednotkách: fónu, fonému a morfofonému. Vzhľadom na to, že kategória všeobecného sa rozdeľuje na abstraktne všeobecné a konkrétne všeobecné, pričom abstraktne všeobecné je javovou formou konkrétne všeobecné-

ho /pozri najmä Černík, V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky, 1984; tam aj rozbor ďalšej lit./, možno opísať vzťahov medzi fónou, fonémou a morfofonémou spresniť v tom zmysle, že fóna je jednotlivé, fonéma abstraktne všeobecné a morfofonéma konkrétne všeobecné /resp. ako "sprostredkujúci článok" medzi abstraktne všeobecným a konkrétne všeobecným/.

1.1. Uvedená charakteristika morfofonémy nám vychádza predovšetkým zo skutočnosti, že táto jednotka je "hĺbkovým" zvukovým "obrazom" morfémy, že často "odkrýva" genetický základ, historickú perspektívu zvukových jednotiek v rámci morfémy. Z tohto aspektu treba prehodnotiť aj niektoré interpretácie podľa "tradičnejších" fonologických koncepcií. Ďalší dôvod, prečo morfofonému interpretujeme ako konkrétne všeobecné či ako "sprostredkujúci článok" medzi abstraktne a konkrétne všeobecným, vyplýva z črt konkrétne všeobecného, pri ktorom jednotlivé predmety zjednocuje to, "že majú spoločný pôvod, že sa za určitých podmienok vzájomne diferencujú, že sa ako diferencované, rozdielne a protikladné momenty toho istého celku dostávajú do vzájomnej zákonitej súvislosti..." /Černík, op. cit., s. 236/. Morfofonému totiž za určitých podmienok nemožno jednoznačne rekonštruovať vzhľadom na určitú fonologickú opozíciu; tak vznikajú "splývajúce", "koalescentné" morfofonémy; sú ukazovateľom stupňa abstrakcie morfofonémy. V nich sa "ruší" či presnejšie "splýva", "koaluje" daný fonologický protiklad, rozdielne zvukové elementy sa ako "protikladné momenty" spájajú do celku, naznačujú tak aj historickú perspektívu príslušných foném stojacich v opozícii /napr. rekonštruovaním zvukových prvkov i vzťahov

medzi nimi vo fonickom systéme pred neutralizačnými zmenami/.

1.2. Hoci sa podľa syntetickej fonologickej teórie interpretujú len tri jednotky či "úrovne", možno si predstaviť - v niektorých prípadoch aj ako výskumne únosných - päť takýchto jednotiek /či hladín vzťahu jednotlivého a všeobecného/: 1/ konkrétny fyzický segment reči, 2/ fóna, 3/ fonéma, 4/ morfofonéma, 5/ "morfofonemoid". Na týchto jednotlivých vrstvách možno pozorovať určité variácie formy: individuálne, špecifické, osobné artikulačno-akustické črty - variácie 1. stupňa, špecifické ortofonické javy - variácie 2. stupňa, neutralizácie - variácie 3. stupňa, alternácie - variácie 4. stupňa:

	variácie 1. stupňa	variácie 2. stupňa	variácie 3. stupňa	variácie 4. stupňa
konkrétny fyzický segment reči	+	+	+	+
fóna	-	+	+	+
fonéma	-	-	+	+
morfofonéma	-	-	-	+
"morfofonemoid"	-	-	-	-

Príklad: Na konci koreňovej morfémy v tvaroch žiak/žiaci sa v konkrétnej výslovnosti realizujú neopakovateľné, jedinečné segmenty /k g c/ zodpovedajúce fónam /k g c/, fonémam /k g c/, morfofonémam K C a "morfofonemoidu" <k> /na tomto, 5. stupni analýzy vychádzame zo základnej podoby morfémy/.

2. Na základe syntetickej fonologickej teórie treba uviesť aj niekoľko poznámok o štatúte morfonológie vo vzťahu k morfofonéme. Z troch interpretovaných hladín jednotlivého a

všeobecného je morfofonéma najvhodnejším "médiom" medzi zvukovým a morfeematickým "obrazom" slova a tvaru; v morfofonéme sa totiž odráža "hĺbková" štruktúra morfémy, jednotky prepájajúcej oblasť formy a obsahu v jazyku.

Na základe výkladov podľa syntetickej fonologickej teórie je zrejmé, že miesto morfofonémy v morfonologickej sústave je pevnejšie než pri tradičnom prvku "morfonéma", o existencii ktorej sa pri opise morfonologických javov často pochybuje /porov. napr. Dressler, W. U.: *Morphonology: The dynamics of derivation*, 1985/. Na pozadí miesta morfofonémy v systéme zvukových jednotiek určeného podľa syntetickej fonologickej teórie sa nám vidí možné vziať pod "ochranné krídla" tejto teórie aj morfofonému a morfonológiu:

Doc. PhDr. Ján Sabol, CSc.

/14. X. 1987 - Prešov/

Cesty k vypracovaniu systematiky stylů

Při sledování cest k vypracování systematiky stylů na základě funkčním zjišťujeme, že výchozí klasifikace vypracované v české stylistice B. Havránkem a v slovenské E. Paulinym měly charakter velmi obecný a zahrnovaly malý počet základních stylů. V sedmdesátých letech byl v klasifikacích M. Jelínka /1970/, J. Mistríka /1977/ a W. Fleischera /1977/ uplatněn výrazný zřetel k systémovému uspořádání stylů; větší počet samostatně vydělených stylů odpovídal stylové realitě. Okrajové postavení zaujímaly v těchto klasifikacích styl hovorový /*Stil der Alltagsrede*/ a styl umělecký, tedy styly, které se v některých klasifikacích k funkčním stylům ani ne-

počítají. K. Hausenblas rozlišil v téže době styly simplexní a komplexní, v rámci simplexních pak v navázání /zčásti i terminologickém/ na tradici jakobsonovskou styl zpravovací /nunciativní/, působící /s funkcí konativní/, styl konverzační /s funkcí kontaktnou/ a styl umělecký. Frohloubená je nová klasifikace J. Mistríka z r. 1985 založená na základním rozlišení tří stylů: objektivních, objektivně-subjektivních a subjektivních; v nich se vydělují dvojice, popř. trojice stylů základních, k nimž přistupuje ještě komplexní styl esejistický a styl řečnický.

Představitelé počátků funkční stylistiky předjímali další vývoj v tom, že zároveň průkopně a podnětně naznačili i další výchozí kritéria třídění: podle způsobu projevu rozlišili styl soukromý a veřejný a styl ústní a písemný, podle konkrétního cíle projevu vydělil B. Havránek /a zčásti podobně i V. Mathesius/ tyto typy: praktické sdělení, zpráva; vybídnutí /výzva/, přesvědčování; obecné poučení /populární/; odborné poučení /výklad, dokazování/; kodifikující formulace. U E. Paulinyho, který už v 40. letech promýšlel problematiku promluvy /prehovoru/ je to vytčení stylovtvorných faktorů jako ústnost - písemnost, dialogičnost - monologičnost a dále faktorů, který označil jako oznamovací síla /sdělnost/ prostředí a kontext.

Sledování a vědomí souvislostí ve vývoji lingvistického myšlení a bádání vede k poznání, že právě faktory a typy z této druhé linie v pracích Havránkových a Paulinyho našly později uplatnění a byly rozvíjeny i v jiných lingvistických centrech /připomeňme alespoň ilustračně vypracování socio-

lingvistické klasifikácie štýlů u L. B. Nikol'ského - s pripomenutím klasifikácie Havráňkovy - a zvláště teorii registrů v anglické lingvistice/.

Prof. PhDr. Alois Jedlička, DrSc.

/27. X.1987 - Bratislava/

Súčasný stav jazykovedy vo svete

Plastický obraz o súčasnom stave jazykovedy vo svetovom meradle podal XIV. medzinárodný lingvistický kongres, ktorý bol v auguste 1987 v Berlíne. Jeho ústredným heslom bola Jednota a diferencovanosť v súčasnej jazykovede z hľadiska jednotlivých jazykovedných disciplín.

Základné myšlienkové procesy vládnuce v dnešnej jazykovede sa na tomto kongrese podarilo ilustrovať na šiestich plenárnych zasadnutiach, kde predložili svoje referáty uznávaní odborníci zo všetkých svetadielov, zo všetkých spoločenských zriadení i z rozličných vekových skupín.

Prvé plenárne zasadnutie bolo z úcty k hostiteľskej krajine venované pamiatke a zhodnoteniu diela Wilhelma von Humboldta. B. Malmberg zdôraznil, že žiaden vedec nestojí vo vývinovom rade izolovane. Preto upozornil na takých Humboldtových predchodcov, ako boli Condillac, Maupetuis a Du Marssai. Vo vlastnom výklade sa orientoval na hodnotenie takých základných otázok jazykovednej teórie, ako je jazyk a myslenie, jazyk a činnosť, vzťah formy a substancie. W. Neumann poukázal na Humboldtov výskum jazyka v spoločenskom procese, R.H. Robins sa zaoberal pojmom jazykovej tvorivosti a zdôraznil prvky humboldtovského myslenia u L. Weigerbera a N. Chomského.

Na plenárnom zasadnutí venovanom otázkam sémantiky a kognitívnej psychológie W. L. Chafe zdôraznil význam opakovania poznatkov v diskurze a F. Klix prednášal o úlohe poznania pri porozumení textu. R. Wilensky objasnil základné východiská a pojmy teórie kognitívnej reprezentácie a analyzoval základné smery americkej sémantiky.

Na plenárnom zasadnutí venovanom problematike normy referoval A. Bamgbose o chápaní normy vo svetovej jazykovede, E. Haugen analyzoval operácie nevyhnutné pri normovaní jazyka. Zo širokého sociolingvistického hľadiska analyzovala pojem normy a jej typov E. Schlieben-Langová. Zdôraznila závislosť normovania od stavu naivného i teoretického vedomia členov daného jazykového spoločenstva. A. D. Švejcer zase pripomenul, že norma je vlastnosťou každého systému, v jazyku je však dôležitým sprostredkujúcim prvkom medzi systémom jazyka a úzom.

Ústredným heslom plenárneho zasadnutia o typológii boli úvahy o integrálnej parciálnej typológii. B. Commrie hájil mienku, že nejestvuje integrálna typológia, kým G. A. Klimov navrhol rozlišovať parciálnu typológiu ako procedúru, ktoré skúma jeden podsystém jazyka, a integrálnu typológiu, ktoré skúma základné vzťahy v jazyku vzhľadom na obsah a na druhej strane slovoslednú typológiu. W. Seiler predložil svoj model univerzálií, ktorý by mal byť porovnávacím modelom pre výskum všetkých jazykov.

Osobitná pozornosť sa venovala textovej lingvistike. F. Daneš tu upozornil na dôležitosť emocionálnych prvkov v diskurze, J. S. Petőfi zase upozornil na vlastnosti textu ako kom-

plexného znaku. D. Tannenová zase zdôraznila fakt opakovania ako prameň spontánnej idiomatičnosti a jazykovej tvorivosti. D. Viehweger zdôraznil, že text nie je len rad viet, ale treba konštituovať dynamický model textu. Vyzdvihol dôležitosť ilokučného /mimojazykového/ vplyvu na vytváranie textu.

Záverečné plenárne zasadnutie bolo venované historickej jazykovede, a tým sa vrátilo k vlastnej jazykovednej problematike, ktorá bola nastolená na prvom plenárnom zasadnutí. Referoval tu Th. V. Gamkrelidze, H. M. Hoenigswald a J. Perrot.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/30. X. 1987 - Košice/

Vuk Stefanović Karadžić a Ľudovít Štúr

Vuk Karadžić pri kodifikácii spisovnej srbčiny a Ľudovít Štúr pri kodifikácii spisovnej slovenčiny vychádzali takmer z totožných princípov. Obidvaja sa zhodovali v zásade, že spisovný jazyk sa musí zakladať na ľudovej reči. Keďže pre Vuka Karadžića i Ľudovíta Štúra bol spisovný jazyk prostriedkom demokratizácie kultúry, obaja zaviedli fonetický, resp. fonologický pravopis /u Štúra morfonologizovaný/.

Aj keď Vuk Karadžić a Ľudovít Štúr vychádzali pri kodifikácii svojich spisovných jazykov z rovnakých princípov, ich realizácia bola značne odlišná. Kým Vuk Karadžić uskutočnil kodifikáciu spisovnej srbčiny už na začiatku svojej filologickej činnosti, pričom sa opierať o empiriu a iba postupne prijímal teoretické riešenia brániac svoju reformu, Ľ. Štúr vychádzal pri kodifikácii spisovnej slovenčiny z rozpracovanej teórie spisovného jazyka a od nej postupoval k praxi. Spisovný

jazyk Vuka Karadžića napokon teoreticky obhajil až Štúrov žiak Duro Daničić v knihe "Rat za srpski jezik i pravopis" /1847/, vychádzajúc zo Štúrovej teórie spisovného jazyka.

Vuk Karadžić vzal za základ srbského spisovného jazyka nárečie svojho rodného Tršicia a folklórne koiné novoštokavských hercegovinských jekavských nárečí, kým Ľ. Štúr osnoval spisovnú slovenčinu na širšom stredoslovenskom interdialekte.

Vuk Karadžić zápasil o zavedenie a prijatie spisovnej srbčiny ako celonárodného jazyka celých päť desaťročí a sám, zatiaľ čo Ľ. Štúr uviedol spisovnú slovenčinu do života za necelé jedno desaťročie, pričom sa opierať o celú jednu generáciu, ktorá poväčšine pochádzala zo stredného Slovenska.

Uvedené rozdiely pri uvádzaní spisovnej srbčiny Vuka Karadžića a spisovnej slovenčiny Ľudovíta Štúra vyplývali nielen z rozdielnej hospodárskej, sociálnej a kultúrnej situácie Srbov a Slovákov v druhej polovici 19. storočia, lež aj z rozdielnej taktiky pri uvádzaní týchto dvoch spisovných jazykov do praxe. Vuk Karadžić bol pri uvádzaní spisovnej srbčiny nekompromisný, čím sa dostal do sporu s celou srbskou inteligenciou i Maticou srbskou. Ľ. Štúr aj napriek svojej principiálnosti si nemohol dovoliť byť takto nekompromisný, lebo Štúrov zápas o spisovnú slovenčinu bol navyše aj zápasom národnoslobodzovacím.

Porovnávanie princípov a procesu kodifikácie spisovnej slovenčiny a spisovnej srbochorvátčiny vnáša isté svetlo aj do problematiky víťazstva ekavskej /a nie jekavskej, t.j. Vukovej/ podoby spisovnej srbčiny u Srbov. Treba totiž u srbskej inteligencie vo Vojvodine predpokladať jestvovanie nadnárečo-

vého útvaru kultúrneho styku, t. j. kultúrnej srbčiny, ktorá sa od začiatku 19. storočia formovala na vojvodinských ekavských nárečiach. O takejto predpisovnej kultúrnej srbčine svedčí aj rukopis kroniky "Družstva i čitaonice srpske" Spoločnosti srbských študentov, ktorú na bratislavskom lýceu založil a viedol Ľudovít Štúr /1838/. Ak ďalší výskum dejín spisovnej srbčiny potvrdí vyslovený predpoklad o jestvovaní kultúrnej srbčiny na základe vojvodinského ekavského interdialektu, potom dôvody pre víťazstvo ekavskej podoby spisovnej srbčiny budú nielen hospodárske a politické, lež aj /alebo najmä/ jazykové.

Doc. PhDr. Emil Horák, CSc.

/10. XI. 1987 - Bratislava/

Štruktúrne typy slovenskej hydronymie

Slovanské a slovenské názvy vodných tokov vznikli v prevažnej miere z apelatív, a to priamo z hydrografických termínov označujúcich jednotlivé druhy objektov, alebo zo slov označujúcich charakter vody, vodného toku /veľkosť, tvar, hĺbku, farbu, chuť, polohu a pod./, dna alebo okolitého terénu /pôdy, porastu, flóry, fauny a pod./. Viaceré novšie názvy, najmä názvy menších tokov vznikli z osadných alebo iných geografických názvov a z osobných mien.

Z hľadiska motivácie možno abstrahovať obsahové modely po vyčlenení všeobecných semaziologických kategórií, motivačných či pomenovacích príznakov, obsahujúcich objektové určenie /ČO/, vlastnosť /AKÝ/, topografickú príslušnosť alebo lokalizáciu v teréne /KDE/, vlastníctvo, resp. vlastníctvo

príslušného terénu /ČÍ/ a prípadne aj ďalšie charakteristiky objektu. Obsahový model vzniká uplatnením niektorého z príznakov alebo kombináciou viacerých príznakov pri motivácii vzniku názvu. Slovo tvorné modely predstavujú jazykové stvárnenie, jazykové vyjadrenie obsahových modelov.

Lexikálno-sémantické členenie ukazuje, z ktorých lexikálnych základov, z ktorých vrstiev vecno-sémantických okruhov slovnej zásoby sa názvy tvorili. Porovnanie s poľskou, ukrajinskou, ruskou i južnoslovanskou hydronymiou ukazuje, že rozdiely sú najmä v uplatnení množstva a druhu substrátových prvkov, v názvoch slovanského pôvodu sú menšie rozdiely, a to v distribúcii jednotlivých slov a okruhov.

Zo štruktúrnotypologického hľadiska možno slovenské i slovanské vodné názvy členiť na jednoslovné /aj kompozitá/, dvojslovné atributívneho typu a predložkové. Základný typ predstavujú jednoslovné pomenovania, substantíva. Názvy menších tokov, horné i pramenné časti tokov sú zvyčajne viacslovné. Pramenné časti najmenších tokov /rovnako ako žriedla, pramene/ majú často názvy predložkového typu.

Z prehľadu základných štruktúrnych typov slovenskej hydronymie vidieť, že slovo tvorná štruktúra jednotlivých názvov je väčšinou zreteľná. I napriek tomu však pri slovo tvorných analýzach slovanských hydroným dochádza niekedy k nerovnakým hodnoteniam východiskových základov a sufixov podľa toho, či sa vychádza z /etymologického/ slovného základu /koreňa/ alebo z bezprostredného východiska tvorenia názvu Parnica: parnica /-O/, parn-ica, par-nica. Na slovo tvornú charakteristiku a modelovanie slovo tvornej štruktúry hydronyma je zaiste vhod-

nejší spôsob analýzy na základe bezprostredného východiska tvorenia názvu. Na porovnávací výskum možno však úspešne využiť aj morfémovú, morfeematickú analýzu, ako to v slovenskej onomastike úspešne vyskúšali pri analýze osobných mien V. Blanár a terénnych názvov J. Matejčík.

PhDr. Milan Majtán, CSc.

/13. XI. 1987 - B. Bystrica/

I N F O R M Á C I A

Dňa 16. XI. 1987 umrela v Bratislave PhDr. Eleonóra Kučerová, CSc., členka výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti.

Vychádza štvrtročne v náklade 250 kusov - len pre internú potrebu. Zodpovedá Jozef Mistrík.